

релігійного досвіду. Середовищем формування релігійної ідентичності є габітус – втілений у комунікативних практиках спільноти колективний досвід, що відтворюється в релігійних практиках. До структур повсякденності, що складають основу особистісної та групової релігійної ідентифікації, відносяться ментальні характеристики, символічні дії, ритуали, мова. Перспективу наступних досліджень автор вбачає у виявленні особливостей релігійної ідентичності віруючих сучасного Українського Православ'я.

1.2 Ганна КУЛАГІНА-СТАДНИЧЕНКО. ІНДИВІДУАЛЬНА РЕЛІГІЙНІСТЬ ВІРУЮЧОГО У ЇЇ ПРЕДМЕТНОМУ ПОЛІ ТА ОБ'ЄКТИВНИХ ВИЯВАХ

В статті дається визначення феномену індивідуальної релігійності, окреслене поле її функціональності в духовному світі релігійної особистості, розкриваються особливості взаємозв'язку з конфесійною належністю останньої та ін. Розглянуто особливості прагматичної і гностичної релігійності, рівні останньої.

Ключові слова: *релігійність, релігійність особистості, рівні особистої релігійності, суб'єкт релігійного досвіду, прагматична релігійність, гностична релігійність.*

Актуальність теми. Починаючи вивчення такого неоднозначного явища як індивідуальна релігійність віруючого, дослідник постає перед низкою питань, у яких з необхідністю йому слід визначитись. Передусім, важливо окреслити предметне поле поняття «індивідуальна релігійність» у її загальнорелігійному та конфесійному розумінні. На нашу думку, індивідуальна релігійність не може існувати «взагалі», їй обов'язково властиві прояви конфесійної належності. Сьогодні маємо значне число праць з релігійності суспільства, де наголошується на особливостях соціуму, який надто неоднорідний у своїх віросповідних виборах, у його ставленні до віри та релігії.

Зрозуміло, що значення слів «віруючий» та «релігійний» відрізняються за своїм смисловим навантаженням. Можна констатувати, що властивості «віруючих» вивчені набагато краще, ніж «релігійних», які включені до певної конфесії, віри яких притаманна свідомо світоглядна позиція. Ми погоджуємось з точкою зору, що суб'єктивна релігійність аморфна та не підлягає чіткій каталогізації поза зв'язком із традиційними історичними конфесіями. Індивідуальне завжди осмислюється у контексті певної спільноти, конфесійно-об'єктивне виступає продуктом індивідуально-суб'єктивного вибору. Тут індивіду відводиться значна

роль з огляду на те, що він бере на себе «функцію контролю символічних систем»¹.

Мета дослідження. З огляду на це, філософське дослідження індивідуальної релігійності має ґрунтуватися на антропологічних засадах. Слід з'ясувати, передусім, спосіб життя сучасного віруючого, смисли, які вмотивовують його життєву модель. Передбачаємо, що матимемо при цьому надто широкий спектр уявлень вірян про сенс життя.

Окрім того, сучасність позначена новою роллю Церкви у державі, що зумовлено не лише падінням тоталітарних режимів з їх атеїстичною домінантою, а й суттєвими секуляризаційними процесами відповідно до доктрини відокремлення світської та релігійної влади. Сьогодні індивід опинився перед викликами релігійного різноманіття, що призводить до того, що його релігійна свідомість набуває еkleктичних ознак. Динамічність соціального життя переставляє акценти на поцейбічні смисли, залишає Церкву за лаштунками, відводячи їй вже не весь життєвий простір людини, а окремі його ділянки. Недаремно дехто з дослідників виявляє занепокоєння перспективою зникнення навіть такого явища, як «домашня церква». При цьому, традиційно переймаючись питанням спасіння людини у світі іншому, православне богослов'я знаходиться у пошуках винайдення відповідей на запити сьогодення з його по-новому визначеним місцем людини в ієрархії цінностей і смислів. Одним із напрямів нашої праці буде осмислення релігійності православного віруючого через надбання сучасного богослов'я (зокрема, праці С. Ярмуся, П. Євдокимова, І. Зізіуласа).

У цілому, всі критерії індивідуальної релігійності зводяться до двох головних концепцій. Перша з них вважається «класичною». Вона об'єктивує підходи до релігійності з позицій позитивізму, враховує виконання віруючим певного комплексу норм, правил мислення та поведінки, репрезентує релігійну культуру певної конфесії. Для концепції цього типу властиво практичне ототожнення категорій «індивідуальна релігійність» та «включеність до релігійної культури», синонімом останньої у православ'ї виступає «воцерковленість». Тут важливо отримати відповідь на питання: «Яким чином та в який спосіб віруючий репрезентує свою релігію?»

Другу, посткласичну, концепцію характеризує підвищена увага до особливостей конкретної релігії, пошук інструментарію для її вивчення. Дослідники, що поділяють такий підхід, головним критерієм індивідуальної релігійності беруть самоідентифікацію особистості. При цьому навіть релігійна необізнаність не слугує чинником відмови людям у їх праві відносити себе до якоїсь конфесії, якщо вони так вважають².

¹ Дудар Н. П. Релігійність в українському соціумі: детермінанти і характеристика сучасного стану: Дис. канд. соціол. наук. – К., 2002. – С. 17.

² Войновская О. А. Психологические особенности личностной религиозности: Дис. канд. психол. наук. – Симферополь, 2007. – С. 43–45.

У даному випадку домінуватиме компаративістський підхід до вивчення феномену.

Емпіричну базу дослідження індивідуальної релігійності традиційно утворюють психологічний та соціологічний напрями знань. Водночас релігієзнавство, як світоглядна дисципліна, виходить на рівень широких узагальнень, порівняльного аналізу, міждисциплінарної практики, методологічно об'єктивуючись у певному конфесійному полі.

Дослідження проблеми. Значна увага вивченню індивідуальної релігійності приділяється психологами. Цей феномен викликав зацікавленість класиків гуманістичного підходу до людини (Е. Фромма, А. Маслоу, В. Франкла, Г. Олпорта, Д. Бетсон, Л. Вентіс, М. Аргайла, К. Роджерса), психоаналітиків (З. Фрейда, К. Г. Юнга, В. Гей), біхевіористів (Б. Ф. Скінера, Дж. Веттера, А. Бандури), психологів релігії (У. Джемса, В. Вундта, С. Холла, Ч. Валеси, Р. Яворського, Т. Шнель, С. Шварц, І. Боровик, зокрема, – українських: В. П. Москальця, О. І. Предко, О. О. Войнівської, М. Й. Боришевського, Д. Ю. Терновської, російських: Р. М. Грановської та ін.).

Останнім часом набуло популярності дослідження особистісної релігійності, під якою деякі розуміють таку форму релігійності, яка обумовлюється особистісними факторами більше, ніж зовнішніми, релігійно-догматичними, а саме: власними уявленнями, особисто вигідними релігійними уявленнями, тощо. На думку О. О. Войнівської, механізми утворення особистісної релігійності корелюють з механізмами психологічних захистів, відтак вона може виступати засобом самообману особистості, викривляти сприйняття реальності. Особистісна релігійність найчастіше притаманна людям з незначною релігійною активністю, незацікавлених у питаннях віри. Така релігійність нестійка, руйнується при зіткненні із складними життєвими обставинами або ж трансформується у пошук людиною інших релігійних систем, що відповідали б її особистісній релігійності³.

Полярна точка зору на особистісну релігійність належить богословам, які сприймають її з позиції саморозвитку, самоактуалізації індивіда. Так, католицький священник Ромуальд Яворський наголошує на особистісно-центрованій формі релігійності християн. Християнство – це особистісні відносини між Богом та людиною, навіть за умови їх викривлення, набуття інструментальних функцій, що передбачають співіснування трьох елементів: суб'єкт релігійного досвіду, яким постає людина з усіма її рисами та особливостями, а саме: 1) об'єкт, адресат цього досвіду – Бог як Особистість; 2) між Особистістю Бога та людиною існує відповідний вид зв'язку. При цьому особистісною релігійністю вважається нормативно-інституціональна модель релігійності, де між людиною і Богом встановлюється «дружній контакт», присутній стійкий емоційний зв'язок із релігією та Церквою.

³ Войновская О. А. Психологические особенности личностной религиозности. – С. 211.

З точки зору психології, індивідуальна релігійність – це соціально-психологічна властивість особистості, суб'єктивне відображення, ступінь прийняття елементів релігії, які виявляються у свідомості і поведінці особистості. Іншими словами, індивідуальна релігійність – це суб'єктивне ставлення до того, що людина вважає трансцендентним, священним⁴.

У релігієзнавчій літературі поняття «індивідуальна релігійність» традиційно відноситься до релігійних проявів у свідомості та поведінці людей, співставляється з релігійністю так само, як індивідуальна свідомість із суспільною свідомістю⁵.

Значну інформацію про індивідуальну релігійність постачають соціологічні дослідження. Однак тут переважають кількісні дані, які слабо характеризують реального віруючого. Подеколи отримана від респондентів інформація перевищує межі їх компетенції, свідчення суперечливі, маловірогідні, отримані результати скоріше ілюструють, ніж пояснюють. Внаслідок чого отримуємо статистично усередненого індивіда, який більш-менш чітко демонструє зовнішні форми релігійності, не пояснюючи причин, мотивів свого сприйняття релігії та її переваги для нього. За результатами соціологічного дослідження фіксуються ознаки свідомості, поведінки респондентів, що зустрічаються найчастіше. Проте інколи вони не властиві конкретному віруючому, не завжди виступають сутнісним, типовим у кожному окремому випадку⁶. На думку М. Г. Писманіка, відбувається граматична підміна понять множини віруючих на однину, коли передбачається, що ми вже маємо суб'єкта індивідуальної релігійності. Водночас індивіда не можна вважати суб'єктом соціальних процесів, він виступає одиничним, елементарним, її компонентом. Натомість поняття «особистість» органічно поєднує одиничне із загальним, постає типовим, реальним суб'єктом суспільних відносин, дозволяє виявити значущі взаємозв'язки, риси, ознаки, джерела суб'єктивної активності індивіда, чинники його світоглядних орієнтацій, уможливорює переосмислення наданої інформації при вивченні проблем індивідуальної релігійності.

Основний зміст статті. Ми поділяємо визначення особистості як міру соціальності індивіда, його соціально вмотивовані якості, риси, властивості. З цієї точки зору будемо досліджувати соціальну активність, потреби, спілкування, інтереси, світогляд, моральні цінності, емоційний світ православного віруючого, вивчати прояви індивідуальної релігійності через її особистісний вимір. Враховуючи взаємодетермінацію соціуму, релігійного середовища та особистості, спробуємо уникнути надмірної психологізації обраної теми дослідження, виокремити не лише

⁴ Двойнин А. М., Данилова Г. И. Психологическое исследование религиозности современной православной молодежи. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskoe-issledovanie-religioznosti-sovremennoy-pravoslavnoy-molodezhi>.

⁵ Пивоваров В. Г. Религиозность: опыт и проблемы изучения. – Йошкар-Ола, 1976. – С. 163.

⁶ Писманик М. Г. Индивидуальная религиозность и ее преодоление. – М., 1984. – С. 5.

надособистісні, а й міжособистісні компоненти у структурі індивідуальної релігійності православного віруючого.

Слід погодитися з визначенням індивідуальної релігійності як інтегрального, ціннісно-орієнтаційного особистісного утворення, що відображає певний ступінь прихильності індивіду до релігії і виявляється у прийнятті особистістю певних релігійних правил, норм, побудуванні власного життя згідно з цими нормами⁷.

Під *індивідуальною релігійністю* ми будемо розуміти форму релігійності, соціокультурну характеристику людини, що відображає взаємозв'язки між нею та релігійною організацією, визначається особливостями світогляду, світовідчуття, сенсів і поведінки особи, екстраполюється на всю сферу її суспільних комунікацій.

Оскільки індивідуальна релігійність традиційно розуміється як відданість людини певній релігії, то для її аналізу виокремлюється кілька рівнів, а саме:

- роль вихідного еталону виконує абстрактний ідеальний віруючий. У богословській літературі він постає ідеальним, узагальненим, еталонним зразком для наслідування. Відтак одним із засобів оцінювання індивідуальної релігійності стане визначення ступеню відповідності реального віруючого – абстрактному;

- конкретний ідеальний віруючий або ж конкретний еталонний, вивчення якого за конфесійною ознакою спиратиметься зокрема на знання існуючих особливостей православних віруючих та умов їх життєдіяльності;

- конкретний реальний віруючий з його фактичною адаптованістю до релігійної системи⁸.

Залишаючи зазначений нами вище останній рівень аналізу індивідуальної релігійності, прерогативою вивчення соціологічних та психологічних прикладних напрямів, які надають статистичний матеріал для релігієзнавчого дослідження або ж визначають певні особливості релігійного відображення у свідомості людини, сконцентруємо увагу на перших двох рівнях індивідуальної релігійності. Запропонований підхід уможливить вивести дослідження індивідуальної релігійності у сферу широких релігієзнавчих узагальнень, з'ясувати не лише тенденції, особливості її функціонування, а й зрозуміти зокрема цінності та смисли православного віруючого в контексті релігійної віри з їх екстраполяцією на весь простір суспільних комунікацій.

Таким чином, логіка дослідження передбачає: вивчення типології індивідуальної релігійності віруючого; аналіз джерел індивідуальної релігійності православного віруючого, а саме: з'ясування місця і ролі

⁷ Терновська Д. Ю. Дослідження провідних когнітивних та поведінкових стратегій осіб з різним рівнем індивідуальної релігійності. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2011/Psihologia/7_96583.doc.htm.

⁸ Пивоваров В. Г. Религиозность: опыт и проблемы изучения. – Йошкар-Ола, 1976. – С. 49.

православної традиції з точки зору взаємодії з православною ментальністю, у контексті спадкоємності віри, особливостей регіональної свідомості; розкриття феномену релігійної віри як способу індивідуального пізнання православного віруючого з акцентуацією уваги на ціннісно-сміслових його орієнтаціях у контексті релігійного самоутвердження, онтологічного самовизначення, служіння суспільству; простеження функціонування індивідуальної релігійності віруючого у контексті суспільної свідомості як релігійного покликання, практичної реалізації релігійних ідей у просторі соціокультурних комунікацій, за умов релігійної свободи та особистісного вибору.

Методологія дослідження індивідуальної релігійності передбачає з'ясування типів, видів, форм їх виявлення. За радянських часів існувала чітка градація віруючих за формальними показниками, а саме: переконаний, віруючий за традицією, такий, що сумнівається, невіруючий. Сучасне релігієзнавство володіє більш широким інструментарієм.

Зокрема, заслуговує на увагу типологія індивідуальної релігійності, що запропонована європейським дослідником Dr. Soroush. Вчений намагається зрозуміти, які чинники формують відповідний рівень релігійності суспільства. Він вважає, що помилки інтерпретації найчастіше виникають через те, що певне явище має кілька смислових навантажень, або ж навпаки – декілька смислів поєднуються одним значенням. Релігійність видається саме таким поняттям. За основу визначення рівня релігійності суспільства дослідник пропонує взяти індивідуальну релігійність.

Цілком вірогідно, що у певному розумінні суспільство сьогодні більш релігійне, а в іншому – менше. Якщо брати формальні показники, зокрема частоту відвідування храмів, знання молитов, читання релігійної літератури, спосіб життя за релігійними нормами, то відповідь буде не на користь сьогодення. Водночас високий рівень релігійних дискусій, свобода совісті та релігійних вподобань, обсяг критичних досліджень, думок вказують на значне зацікавлення людей релігійним життям. На думку Dr. Soroush, останнє може вказувати на існування феномену «релігії одностумців»⁹.

Вчений зауважує, що у межах однієї релігії спостерігаються різне розуміння Бога, гріха і послуху, радості і вбогості. Ці особливості він пропонує взяти до уваги при розгляді типів індивідуальної релігійності, яких виокремлює три, а саме: 1) прагматична (утилітарна); 2) гностична; 3) практична. Розглянемо їх докладніше.

Прагматична (утилітарна) релігійність відзначається тим, що результати індивідуальних дій людини, їх користь та наслідки у соціумі надто важливі для особи. Такий тип індивідуальної релігійності, за визначенням Dr. Soroush, постає «релігією для життя», однак не є його

⁹ Dr. Soroush. Types of Religiosity. – Режим доступу: http://www.drSORoush.com/English/By_DrSoroush/E-CMB-20000300-Types_of_Religiosity.html

синонімом, не набуває значення чогось більшого, ніж реальне існування. Подібна релігійність властива, з одного боку, людям з аскетичним світоглядом, з іншого – політикам, керівникам держави з їх практичною раціональністю та емоційністю. Прагматична релігійність має характерні риси: світськість, причинно-наслідкові зв'язки «без особливих розмірковувань», спадковість, детермінованість, що позбавлена вільного вибору та свободи волі, емоційність, догматичність, ритуалізм, заідеологізованість, взаємообумовленість ідентичностей: зовнішньої, юридичної, та традиційної, звичної, міфологізованої з її пріоритетами наслідування, слухняності.

Тут вчинок деякою мірою формалізується, часто вимірюється кількісно: ступенем інтенсивності, або ж іншим релігійним переконанням. Завдяки активному виконанню релігійних дій людина відчуває себе успішною, наближеною до Бога. Важливими чинниками цього типу релігійності виступають масові обряди, приміром колективні молитви перед початком справи, освячення місць перебування людей, проповіді тощо, тобто те, що викликає певні емоційні стани, надихає індивіда.

Внаслідок своєї спадковості, ірраціональності, наслідування, діяльнісному способу висловлення, прагматична релігійність з необхідністю догматизується, втрачає толерантність до інакомислячих. Цей тип релігійності властивий духовенству, священикам, хто підкреслює важливість не лише релігійної пристрасті, а й виконання віруючими обрядів та ритуалів.

В такий спосіб релігія набуває особистісного смислу для віруючого, уможливорює ідентифікацію по типу: «свій – чужий», відрізняє індивіда від інших за релігійною ознакою – не завдяки активному пошуку істини, а через релігійне покликання, коли гріхом є невиконання наказів Бога. Dr. Soroush вважає, що у цьому випадку мораль постає явищем «суто декоративним» без власних зобов'язань та релігійного тягаря. Дослідник називає таких віруючих «імітаційними», у яких відсутня мужність та сила покластись на Всевишнього при вирішенні складних питань чи у скрутній ситуації. Зазвичай, «імітаційні віруючі» шукають посередників в особі релігійних діячів минулого та сьогодення, внаслідок чого скоріше відвідають якусь святиню, ніж підуть до культового закладу.

У цьому типі релігійності «особистості перетворюються на міфи і втрачають зв'язок з людською історією і географією»¹⁰. Індивід вбачає у релігії служницю політики, революції, демократії тощо, концентрується на кінцевих цілях, з цією метою прагне обрати корисне у релігії. Потойбічна радість чи вбогість таких послідовників Бога залежить від поцейбічних радостей чи нещастя. До зазначеної категорії відносяться більшість сучасних релігійних інтелектуалів, реформаторів, видатних особистостей. Клірики в усіх релігіях протягом всієї історії також поповнюють

¹⁰ Там само.

категорію прагматичних віруючих, однак їх пізнання потойбічного відбувається безпосередньо від джерела.

Водночас решта віруючих цього типу мають посередника. Такі віруючі добре орієнтуються в історії, розбираються у проблемах сьогодення. Однак їх релігійність не різниться від масової причинно-наслідковими зв'язками, догматичними, ритуальними, юридичними, міфічними особливостями, колективними формами висловлення. Саме вони навчають маси їх утилітарній релігійності.

Релігійна мораль цих віруючих позбавлена раціональності. Авторитетним джерелом пізнання, утаємниченим покровителем, носієм допомоги для них постає своєрідна «рука Бога», тобто Абсолют, який набуває конфесійно означеної форми. Відтак при реалізації амбітних планів переважає сумлінне виконання релігійних обов'язків.

Гностична релігійність має свої особливості. Якщо прагматична релігійність визначається догматизмом, то гностична релігійність може ідентифікуватися як сумнів та раціональне здивування, що базується на релігійному досвіді. Вона постає теоретичною раціональністю, яка чутлива до категорії «доцільність» з подальшим переглядом індивідом релігійних поглядів. Водночас для попереднього типу релігійності «доцільність» слугує мотивом задля досягнення людиною власних цілей.

У прагматичній релігійності всі віруючі сповідують щось одне в однаковий спосіб, їх переконання, дії надзвичайно подібні. Потрапляючи до сфери впливу гностичної релігійності, маємо яскраво виявлені індивідуальну релігійність та релігійний індивідуалізм. Тут кожен раціонально мислячий віруючий пропонує ледь не власну концепцію релігії, розуміння Бога, одкровення, радості, нещастя, гріха і послуху, що є наслідком постійних роздумів та підлягає ревізії. Раціональність дозволяє своїм послідовникам незалежність, індивідуальність релігійного світогляду, заохочуючи їх до цього.

На думку Dr. Soroush, гностична релігійність є нестійкою, знаходиться «у стані потоку», від неї неможливо очікувати постійності, однорідності. Натомість утилітарна релігійність має «стабільність паралічу»¹¹. Для віруючих-гностиків гріх полягає у некритичних переконаннях, вульгарності популізму, забобонах авторитетних особистостей, небажанні сумніватися. Абсолютизація віри означає вдосконалення теоретичних навичок. Яскравими представниками такого підходу в індивідуальній релігійності є богослови.

Для них Бог виступає на зразок значущої раціональної таємниці, що викликає благоговіння перед його величчю, поважним вчителем, філософом для своїх учнів які прагнуть раціонально витлумачити його слова. Невіруючі вважаються невдячними учнями, нездатними навіть визнати своє невігластво.

---

¹¹ Там само.

У цьому випадку метою Бога видається вплив на розум віруючих, що стають його послідовниками тією мірою, наскільки зможуть раціонально виконувати його завдання. Фізичне чи емоційне підкорення Богові залишається за лаштунками так само, як і його вимогливість, примус. Бог навчає, заохочує, підтримує вдосконалення віруючих, а ті мусять зрозуміти, прийняти та підкоритися його волі.

Гностична релігійність позбавлена міфологізації, ритуалів, наслідування, а відтак роль духовенства у ній незначна. Тут можна провести паралель з традиціями релігійного плюралізму, оскільки індивідуальна релігійність та релігійний індивідуалізм постають синонімами з багатьма концепціями й інтерпретаціями. Цій формі індивідуальної релігійності не властиві задогматизованість, підкорення офіційному тлумаченню істини, спрощений погляд на людину та історію, а відтак вона не перетворюється на ідеологію, майже не впливає на становлення ідентичності через релігійну систему. З точки зору Dr. Soroush, особливістю гностичної релігійності є пошана до релігійних діячів з метою встановлення з ними діалогу, без зайвої формалізації цього процесу щодо беззаперечності авторитетів¹².

Під добросесністю віруючий-гностик розуміє таку чесноту, що при досягненні якнайкращого результату допомагає сприйняти, проаналізувати явище та, по-можливості, уникнути помилок. Натомість злodianням вважається нечесність, лицемірство, гордість, гординя, зарозумілість, обман, хитрість, ірраціональність.

Ці віруючі послуговуються інформацією з різних джерел. Відтак їх індивідуальна релігійність поступається інтелектуальним досягненням, що уможлиблює критику з боку як прагматично налаштованих, так й емпіричних віруючих. Останні з недовірою відносяться до теології, вбачаючи в ній джерело гордині, що заважає людям боротися з інстинктами, створює ілюзію визначеності. Недосконалість теології обумовлюється ними більш пізнім її виникненням відповідно до земного життя Бога.

У своїх богословських суперечках віруючі-гностики пояснюють відсутність теології на ранньому етапі християнства перебуванням Бога у людській подобі, коли всі відповіді можна було отримати безпосередньо від Першоджерела. Теологія з'являється в християнстві задля консолідації богословської думки при вивченні настанов Ісуса Христа та його життя. Її важливими чинниками постають благоговіння до знань, відсутність рабського вшанування певної особи, опрацювання есхатологічної доктрини.

Розгляд наступного типу релігійності – практичної (або ж – емпіричної.) передбачає перехід від жорсткого поділу до союзу, поєднання попередніх двох підходів, які Dr. Soroush називає

---

¹² Там само.

«дистанційною релігійністю»¹³. Перший з них, заснований на інструментальній раціональності, фізично дистанціюється від Абсолюту. Другий психічно дистанціюється від нього завдяки теоретичній раціональності, здатності до відображення. Прагматична релігійність оперує категорією «корисне». У релігійності гностиків домінує «знання». Якщо для них важливо «почути», то віруючі-емпірики віддадуть перевагу тому, що зможуть побачити.

Для практичної (емпіричної) релігійності властиві пристрасність, одкровення, індивідуалізм, обумовленість, захоплення, інтимність, візуалізація, містичність, утаємниченість, святість. Тут ідеальний віруючий уявляється виваженою, спокійною людиною із вражаючим релігійним досвідом. Поділяти його світогляд означає продовжити, повторити релігійний досвід авторитетної у цьому особи, мати спільні пристрасті, «бути втягненим до силового поля магнетизму» лідера. Гріхом виступає все, що послаблює або руйнує відповідну відданість, пристрасть одкровення, відчуття єдності. На думку Dr. Soroush, для віруючих-емпіриків «поклоніння годує вогонь екстазу, коли досвід єднання постає раєм, а гіркота розлуки – пеклом».

У цьому типі релігійності різноманітний релігійний досвід корелює з релігійним плюралізмом. Спілкування з надприродним постає нормою, а відтак неминуче призводить до релігійного індивідуалізму. Обряди та ритуали грають підлеглу роль щодо релігійного досвіду, виступають його наслідком, ефектом, не засобом, а лише результатом відданості віруючого Богові.

Дотримання обрядовості не утворює головну вісь емпіричної релігійності. Натомість великої значущості набуває зв'язок віруючого та Вчителя (лідера, пророка), який звертається до «серця» людини, а вже потім – до її розуму чи емоцій. Надто важлива етика любові тут може поступатися правильним вчинкам, естетичним вимогам. Подеколи «поведінка любові набуває форми невихованості», коли відмова від формальностей принижує людську гідність, переходить припустимі межі¹⁴. Емпіричний віруючий надто збентежений прилученням до таємниці Істини. Для інтонації його молитви властиві різні форма та зміст, хоча, здавалося б, він використовує однакові з іншими слова, а захоплення від власного релігійного досвіду не має меж. Цей тип релігійності традиційно пов'язується з осяянням людини Святим Духом, у науковій літературі отримав назву харизматичного.

Окрім того, на функціонування індивідуальної релігійності віруючого різних конфесій в Україні впливають чинники, які вважаємо за необхідне врахувати, а саме:

світоглядне переформатування релігійної свідомості на сучасному етапі, що уможливило синкретизацію, десакралізацію,

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

розмивання індивідуальної релігійності православного віруючого, поєднання віросповідних та позавіросповідних її форм, адаптацію традиційних форм індивідуальної релігійності православного віруючого до сучасних умов, або ж – її модернізацію, суб'єктивізацію, ототожнення православної та національно-культурної приналежності, обрядовіство та зовнішні вияви індивідуальної релігійності православного віруючого;

загальносвітові трансформаційні процеси соціокультурного життя, а саме: перехід до постіндустріального, постмодерного суспільства, процеси глобалізації та загострення глобальних проблем сучасності, наслідки науково-технічного прогресу, криза європейської цивілізації та принципу євроцентризму, секулярні процеси;

специфічні українські детермінанти, до яких належать: криза радянської системи цінностей, трансформація традиційних механізмів відтворення індивідуальної релігійності православного віруючого, новий тип економічної та політичної системи, міжконфесійне протистояння, етнопсихологічні характеристики населення. Окремо зазначимо політизацію релігійної сфери. Спостерігається водночас виразна антиномічність виявів індивідуальної релігійності віруючого. Так, для свідомості останнього властиві дихотомічні сполучення секуляризаційних й сакралізаційних уявлень, фундаменталістських й модерністських світоглядних позицій, прагнення єкуменічного діалогу. Релігійна свідомість сучасного віруючого виразно синкретична. Можна констатувати, що індивідуальна релігійність постає гуманітарним викликом соціокультурним умовам життя людини.

1.3 Ольга БОРИСОВА. ВІД ТЕОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ В КОСМОГРАФІЇ ДО СТВОРЕННЯ ОСНОВ СОЦІАЛЬНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ У ФІЛОСОФІЇ АРАБСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: ГЕНІАЛЬНИЙ ПРОРИВ І ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ЗУПИНКА

У статті на основі аналізу праць деяких середньовічних арабських авторів розкриваються різні моделі історичного процесу й аналізується геніальна спроба різкої зміни Коранічної картини світу, здійснена арабським богословом і філософом Ібн Халдуном, яка, проте, виявилася невдалою. Утім, негативний результат у науці – це теж результат. На деякі важливі особливості творів арабських середньовічних авторів звернена увага в науці вперше.

Ключові слова: *теологічна парадигма, арабські вчені Середньовіччя,, арабо-мусульманська наука, історія, історіографія, арабська ісламська культура.*